

УДК 378 (092)

Н. В. КОШЕЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті здійснено спробу обґрунтування та висвітлення педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу у психологічному контексті. Визначено сутність педагогічної діяльності викладача вищої школи. Проаналізовано зміст актуальних ідей з проблеми підвищення ефективності педагогічної діяльності та професійного розвитку особистості викладача у психологічному контексті.

Ключові слова: педагогічна діяльність, особистість викладача вищої школи, підвищення ефективності педагогічної діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному суспільстві освіта стала однією з найпоширеніших сфер людської діяльності. У ній зайнято більше мільярда учнів, студентів і майже 50 мільйонів педагогів, викладачів. Помітно зросла соціальна роль освіти: від її спрямованості й ефективності сьогодні багато в чому залежать перспективи розвитку людства.

У середині 60-х років ХХ ст. вчені-освітяни дійшли висновку, що науково-технічний прогрес не здатен вирішити найбільш гострі проблеми суспільства й особистості. Колосальний розвиток продуктивних сил не забезпечує мінімально необхідного рівня добробуту сотень мільйонів людей; глобального характеру набула екологічна криза, що створює реальну загрозу руйнування середовища існування земель; жорстке ставлення до рослинного й тваринного світу спричинює бездуховність людини.

Усе реальніше останніми роками стали усвідомлюватися обмеженість і навіть небезпека подальшого розвитку людства за рахунок суто економічного зростання й збільшення технічної могутності, а також та обставина, що майбутній прогрес більшою мірою визначається рівнем культури й мудрості людини і, на думку Е. Фрома, не стільки тим, що людина має, скільки тим, ким вона є і що може зробити з тим, що має.

В останнє десятиліття науковий світ змінює своє ставлення до всіх видів освіти, і особливо вища освіта розглядається як головний, провідний фактор соціального й економічного прогресу. Причина такої уваги полягає в розумінні того, що найважливішою цінністю й основним капіталом сучасного суспільства є людина, здатна до пошуку й освоєння нових знань, прийняття нестандартних рішень та активної професійної діяльності [3].

Педагогічна діяльність викладача у вищому навчальному закладі має надзвичайно важливе соціальне значення, оскільки йдеться про формування майбутнього фахівця, від рівня підготовки та професійної компетентності якого значною мірою залежить економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У 50–60-ті роки ХХ ст. пропонувалися такі варіанти вирішення проблеми підвищення ефективності педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу: активізація його освітньої, пізнавальної діяльності через мотивування та стимулювання особистості; збільшення обсягу інформації, прискорення процесів її зчитування; створення особливих психологічних і дидактичних умов навчання та викладання; посилення контрольних форм у керуванні навчально-пізнавальною діяльністю; широке використання технічних засобів тощо.

У 70-ті роки ХХ ст. проблема активізації навчання та викладання знайшла відображення в дослідженнях І. Я. Лернера, М. І. Махмутова та ін. Паралельно відбувався пошук і так званих активних методів навчання та викладання, що забезпечують інтенсивний розвиток пізнавальних мотивів, інтересу, сприяють вияву творчих здібностей особистості [5].

У наш час проблема ефективної організації педагогічної діяльності викладача стала предметом вивчення зарубіжних та вітчизняних науковців: М. В. Буланової-Топоркової, О. І. Власової, А. А. Марушкевич, Н. Г. Ничкало, Н. І. Пов'якель, М. М. Фіцули, Т. С. Яценко та ін.

Учені-освітяни у своїх теоретичних і практичних дослідженнях стверджують, що педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі – діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста, здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства [1; 2; 4].

Педагогічна діяльність є складно організованою системою кількох видів діяльності: найперша з них – дидактична. Інші діяльності є рефлексивно надбудованими над першою (і обслуговують її) [3]. Така діяльність, як узагальнення досвіду навчання, виділення його найбільш ефективних прийомів і способів, становить діяльність методиста. Третій вид – це теж методична діяльність, але спрямована на добір навчальних засобів, навчальних предметів. Четвертий вид передбачає поєднання навчальних предметів в одне ціле – програмування, складання навчальних програм. Для такого програмування необхідно мати більш чітке уявлення про цілі навчання, проте найчастіше програму укладають, орієнтуючись тільки на окремі загальні положення. Сучасна соціокультурна ситуація й завдання освіти вимагають, щоб описом і визначенням цілей навчання опікувався педагог, методолог. Це необхідно, по-перше, тому, що сучасна виробничо-практична діяльність часто ставить чіткі цілі, завдання, які можуть вирішити лише спеціально підготовлені люди. По-друге, сучасне методологічне мислення може забезпечувати дуже ефективне проектування навчальних процесів, але воно вимагає від замовника чітко визначених цілей. По-третє, сучасне технологічне суспільство швидко й інтенсивно розвивається й вимагає того самого від систем навчання, тобто: спостереження за професійним ринком попиту, швидкого й систематичного опису якостей людини, на яку потребує суспільство, й оперативного проектування щодо завдань навчальних програм [3]. У широкому сенсі результатом такого мислення є проект людини, у вужчому – проект фахівця. Тобто потрібно описати й співвіднести інтелектуальні функції, знання, здібності, що мають бути притаманними людині майбутнього. У цьому процесі особливо важливим є передовий педагогічний досвід у контексті системного аналізу, що потребує подальшого більш глибокого вивчення.

Мета статті – обґрунтування та висвітлення педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу у психологічному контексті. Для досягнення мети були реалізовані такі завдання:

обґрунтовано сутність педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу у психологічному контексті;

проаналізовано зміст актуальних ідей з проблеми підвищення ефективності педагогічної діяльності викладача вищої школи;

охарактеризовано питання професійного розвитку особистості викладача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз попередніх досліджень даної проблеми та власний педагогічний досвід автора статті дозволяють стверджувати, що педагогічну діяльність викладача вищого навчального закладу потрібно розглядати безпосередньо у психологічному контексті. Останній допомагає якнайглибше та найповніше розкрити зміст шляхів підвищення ефективності педагогічної діяльності викладача вищої школи. У цьому процесі визначального значення набуває особистість викладача, його професійні якості. Особистість викладача слугує важливим інструментом педагогічної діяльності. Адже майстер педагогічної праці – це, насамперед, висококомпетентний у психолого-педагогічній та предметній сфері фахівець, що вміє репродукувати на високому рівні професійні знання, уміння й навички. Існують два види результатів педагогічної діяльності: один з них – функціональні продукти діяльності (урок, заняття, методика і т. д.); інший (і головний) – психологічні продукти діяльності (психічні новоутворення в особистості студента) [4; 7]. Головним, кінцевим результатом педагогічної діяльності є студент, розвиток його особистості, здібностей, здобуття ним знань і набуття навичок. Об'єктом педагогічного впливу у вищому навчальному закладі є юнаки та дівчата із певними задатками, потребами, нахилами, інтересами, інтелектом, волею, почуттями. Тому, базуючись на принципі індивідуального підходу, викладач має відповідним чином ефективно побудувати свою педагогічну діяльність.

Однією з особливостей педагогічної діяльності є її динамічність, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає насамперед у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них.

Педагогічна діяльність передбачає безпосередні контакти зі студентами. У процесі такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо. З огляду на стосунки зі студентами виокремлюють такі типи спілкування викладачів зі студентами:

1. Примітивний. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентом ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням будь-що взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі та ін. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні "масок". Студент відчуває байдужість викладача поза "маскою" і залишається об'єктом маніпуляції.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистому житті студент залишається самотнім.

5. Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом [1; 4].

Ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним [8].

Авторитарному стилеві властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат. Протидії владному тиску викладача призводять до конфронтації.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування.

За ліберального стилю у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий

викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності і дисципліни.

У педагогічній діяльності студент є суб'єктом не лише навчання, а й виховання, оскільки такий вплив ефективний лише за умови, що студент сам буде активним, як і викладач, який слугує зразком для наслідування молодому поколінню. Особистість викладача, його моральні цінності, професійні якості – дієвий приклад для студентства, який спонукає до багатоаспектного розвитку особистості.

Особливості педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі передбачають певні вимоги до особистості викладача [4; 5; 9].

1. Усвідомлення свого громадянського обов'язку – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства.

2. Досконале володіння своїм предметом. Як свідчить досвід, успішно навчає і виховує той викладач, який знає свій предмет. Згідно з опитуванням студентів найавторитетнішими вони вважають тих викладачів, які мають глибокі знання. Однак знання викладача можуть стати могутнім засобом навчання й виховання лише за умови, що він не просто викладає їх, а використовує матеріал науки для розумового розвитку студентів, їх фахової підготовки, морального виховання. Крім того, викладач повинен добре орієнтуватися в суміжних дисциплінах, що сприятиме глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами і процесами реального світу, формуванню всебічно розвиненого спеціаліста.

3. Майстерне володіння методикою викладання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що допомагає викладачеві складне завдання подати доступно, урахувати особливості особистості студента, зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

4. Педагогічна вираженість. Це своєрідна настанова на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. І вона виявляється у спрямованості думок і прагнень щодо навчання й виховання студентів, у манері розмовляти, в поведінці тощо. Завдяки цій рисі викладач стає здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища навчально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.

5. Розумна любов до студентів. Проте, як зауважив А. Макаренко, така любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до молодої людини, потурання її слабкостям. На його думку, вимогливість не суперечить

любові і повазі до людини: саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

6. Ерудованість. Окрім глибоких знань свого предмета, викладач повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань філософії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки і техніки. Це допоможе йому спілкуватися зі студентами на різноманітні теми. Широта його інтересів дає змогу спрямувати студентів на цікаві справи, допомагати їм в організації змістовного дозвілля.

7. Творчий підхід до справи. Викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології.

Психологічними передумовами педагогічної творчості є професійно-специфічні здібності, тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності [1; 6; 7]:

організаторсько-педагогічні здібності (організація навчально-пізнавальної діяльності студентів і власної діяльності викладача, загальне та професійне самовдосконалення);

дидактичні здібності (підготовка навчальних матеріалів, доступність, виразність, переконливість при поясненні навчального матеріалу; здійснення мотивації діяльності);

перцептивні (лат. *perceptio* – сприймання) здібності (об'єктивне оцінювання емоційного стану студентів і його врахування у навчальній діяльності);

комунікативні здібності (налагодження педагогічно доцільних стосунків зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності);

сугестивні (лат. *suggestion* – навіювання) здібності (здібності емоційно-вольового впливу на людину);

гносеологічно-дослідницькі здібності (виявляються в умінні пізнати й об'єктивно оцінити педагогічні явища та процеси; їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь);

науково-пізнавальні здібності (володіння науковими знаннями, розуміння взаємозв'язків між науками).

Творчий викладач виступає і як дослідник, який, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує. Здійснення педагогічної діяльно-

сті на дослідницькому рівні, творчий підхід до неї вимагає від викладача постійної роботи над собою. З цього приводу К. Ушинський зауважив, що вчитель у учителіві живе лише доти, поки він вчиться [2].

8. Високі моральні якості. У моральному аспекті педагог повинен бути таким, якими прагне зробити вихованців, тобто живим взірцем чеснот.

9. Уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою. Це виявляється передусім у продуманій поведінці, відповідних емоціях “мажорного” чи “мінорного” характеру. Таке перевтілення викладача необхідне, щоб вплинути на студента, змусивши його пережити певну ситуацію. Окрім того, педагогу необхідно виявляти емоції і волю у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу, що потребує розвинутого педагогічного самовладання, витримки, уміння швидко вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її розв’язувати.

Для успішної роботи зі студентами викладач має бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе та інших. Особливо важливі для нього витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

10. Педагогічна спостережливість і уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння ними навчального матеріалу, ставлення до навчання і викладачів, стосунки між ними, настрої і психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці.

Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору всіх студентів групи; концентрувати свою увагу на розгортанні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів, зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не пропуститися помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо.

11. Натхнення та інтуїція. Натхнення приходить до людини внаслідок її значних зусиль над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обмірковування і переживання його. Це такий психічний стан, коли одночасно задіяні усі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо.

Інтуїція виявляється в особливому відчутті правильного напрямку діяльності, у бажанні її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше слід діяти.

12. Досконале володіння мовою і мисленням. Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок,

їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати у студентів відповідні почуття. Крім того, мова педагога має бути позбавлена дефектів (шепелявість, запинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп). Важливою вимогою до викладача вищого навчального закладу є володіння ним державною українською мовою.

Педагогічне мислення викладача полягає у здатності застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики у конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи.

13. Оптимізм. Він має бути невід'ємною рисою сучасного викладача. Його наявність впливає на ефективність навчання і виховання студентів, викликає у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах.

14. Педагогічний такт. Це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки викладача у стосунках із студентами, яка відповідає меті й завданням виховання і виявляється у творчій, педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до студентів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен викладачеві у системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента зокрема.

15. Здоров'я і зовнішній вигляд. Професія викладача вимагає значного нервового і фізичного напруження, тому він має турбуватися про своє здоров'я.

Важливе значення у педагогічній діяльності має зовнішній вигляд викладача. Неприваблива зовнішність викликає негативне ставлення до нього, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає, до моральних станов, які він пропагує.

Висновок. Узагальнюючи сутність джерельних матеріалів, проаналізованих у цій статті, констатуємо, що педагогічна діяльність викладача вищого навчального закладу у психологічному контексті багатогранно реалізується: у навчальній, методичній, дослідницькій, організаційній, координувальній, комунікативній, виховній, наставницькій діяльності.

Сукупність особистих якостей викладача формує його авторитет, тобто загально визнану студентами значущість його переваг і основу на цьому силу його навчально-виховного впливу. Авторитетним є той викладач, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить молодь, відчуває її наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них. Без автори-

тетної, непохитної в очах вихованців особистості педагога, зазначав В. Сухомлинський, ідеал перетворюється на покинутий прапорonoсцем прапор. Багато проблем криється саме в тому, що часто вихованця закликають іти за прапором, якого ніхто не несе. Бути прапорonoсцем ідеалу – саме в цьому сутність ефективної педагогічної діяльності викладача вищої школи. Освітнянин повинен постійно працювати над вдосконаленням своєї педагогічної майстерності, від чого значною мірою залежать результати його роботи. Педагогічна майстерність – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога [5].

Отож, професійні й особистісні якості викладача вищого навчального закладу відіграють важливу роль у навчанні та вихованні студентів. Педагог постійно перебуває у сфері уваги молодих людей. Викладач є для студента і взірцем, прикладом, і засобом виховного впливу. Про це педагог має завжди пам'ятати та, відповідно, діяти, творити на високому професійному рівні.

Перспективними напрямками у дослідженні вищеокресленої проблеми є: методи та технології формування педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу. На особливу увагу науковців у майбутньому заслуговує питання неперервного професійного розвитку особистості викладача вищої школи. Також актуальною є проблема феномену “особистісного вигорання викладача” вищого навчального закладу. Усі ці питання потребують знаходження відповідей та розробки у майбутніх дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Власова О. І. Методика викладання психології : підручник / О. І. Власова. – К. : Геопринт, 2011. – 174 с.
2. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / А. А. Марушкевич. – К. : Обрії, 2012. – 204 с.
3. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посібник / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. І. Шпак. – К., 2000. – 222 с.
4. Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие / под ред. М. В. Булановой-Топорковой. – Ростов н/Д, 2002. – 324 с.
5. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
6. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н. І. Пов'якель // Практ. психологія та соц. робота. – 1998. – № 6–7. – С. 44–53.
7. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога / Н. І. Пов'якель // Психологія : зб. наук. пр. – 1998. – Вип. 2. – С. 33–45.

8. Професійна освіта / за ред. Н. Г. Ничкало. – К., 2000. – 320 с.

9. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению / Т. С. Яценко. – К., 1993. – 243 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 2.07.2013.

Кошечко Н. В. Педагогическая деятельность преподавателя высшего учебного заведения в психологическом контексте

В статье освещена педагогическая деятельность преподавателя высшего учебного заведения в психологическом контексте. Определена сущность педагогической деятельности преподавателя высшей школы. Осуществлен анализ актуальных идей по проблеме улучшения эффективности педагогической деятельности и профессионального развития личности преподавателя в психологическом контексте.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, личность преподавателя высшего учебного заведения, улучшение эффективности педагогической деятельности.

Koshechko N. V. Pedagogical activity of the teacher of higher educational establishment in the psychological context

This article presents pedagogical activity of the teacher of higher educational establishment in psychological context. The essence of the pedagogical activity of the teacher of higher educational establishment has been defined. The content of current ideas on the problem of improving the efficiency of the educational and professional development of the individual of the teacher of higher educational establishment in psychological context has been analysed.

Keywords: pedagogical activity, personality of teacher of higher educational establishment, improvement of efficiency of pedagogical activity.